Praksis 51 | Sayfa: *33-49*

Küreselleşme, Avrupa Entegrasyonu ve Genişleme[1]

Lütfi Doğan[2]

Öz

Avrupa entegrasyonu sıklıkla demokratik normlar ve sosyal değerler üzerine kurulu bir birlik olarak değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeler, Avrupa entegrasyonuna ilişkin bir tür rasyonaliteyi ifade etmektedir. Bu makale, Avrupa entegrasyonuna ilişkin bu rasyonaliteyi sorgulamayı, Avrupa entegrasyonunun bir sermaye projesi olarak oluşumunu ve küreselleşme, entegrasyon ve genişleme ekseninde dönüşümünü tartışmaya açmayı hedeflemektedir. Makalede temel olarak, Avrupa entegrasyonunun niteliğine ilişkin çeşitli yaklaşımlar ortaya konulmakta, entegrasyonun bir sermaye projesi olarak Batı Avrupa'da bütünleşik bir kapitalizm yaratma girişimi olarak ortaya çıktığı saptaması yapılmaktadır. Bununla birlikte, Avrupa entegrasyonunun, projenin başlangıcından itibaren genişleme iddiasında olmadığı, fakat sermayenin uluslararasılaşma, merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimlerine paralel bir biçimde küreselleşme-entegrasyon ilişkisi çerçevesinde genişlemeye yöneldiği iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Avrupa entegrasyonu, kapitalizm, küreselleşme, genişleme*

Globalization, European Integration and Enlargement

Abstract

European integration is frequently evaluated as a union based on democratic norms and social values. These evaluations refer to a kind of rationality regarding the European integration. This article aims to question such a rationality and to discuss the formation of the European integration as a capital project and the transformation of it within the frame of globalization, integration, and enlargement. In the article, different approaches regarding the characteristic of the European integration are identified and it is determined that the European integration was emerged as an attempt for creating an integrated capitalism in Western Europe. Besides, it is asserted that the European integration was not disposed to enlarge at the beginning of its establishment, but has put the enlargement on the agenda in accordance with internationalization, centralization, and concentration of capital in global period.

Keywords: *European integration, capitalism, globalization, enlargement*

---

[1] Makale gönderim ve kabul tarihi: 27.02.2019 – 10.05.2019

[2] ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü doktora öğrencisi. E-posta: dgnlutfu@gmail.com. ORCID Numarası: 0000-0001-9692-028X

Giriş

Avrupa Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker, Eylül 2017'de Avrupa Parlamentosu'nda "Birliğin Durumu" üzerine yapmış olduğu yıllık konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştı: "Avrupa, benim için tek pazardan daha fazlasıdır. Paradan, para biriminden, Euro'dan daha fazlasıdır. Avrupa benim için her zaman değerler anlamına gelmiştir".[3] Juncker özetle, bir "Değerler Birliği"nden söz etmekteydi. Juncker'in sözleri Avrupa projesini yakından takip edenlerin fazlasıyla aşina olduğu bir söylemin tipik bir ifadesidir. "Avrupa değerleri", "değerler Birliği", "değerlerin Avrupa'sı" gibi ifadeler, birlik projesinin başlangıcından bu yana sıklıkla tekrarlanan söylemler olagelmiştir. Peki, bu değerler nelerdir? Sözgelimi, "değerler Birliği" ne anlama geliyor? Juncker'e göre bu, "özgürlük Birliği", "eşitlik Birliği ve eşitlerin Birliği" ve "hukukun üstünlüğü" temelinde bir birlik anlamına geliyor. Jürgen Habermas ve Jacques Derrrida için ise, geçmişte antagonizmalardan, çatışmalardan ve mücadelelerden beslenen, çelişkileri iletişim yoluyla çözmeyi öğrenmiş olan Avrupa kültürüne dayanan bir "Avrupalı kimliği", bir "ortak kimlik" anlamına geliyor (2003: 293-4). Kısacası, Avrupalıları bir araya getiren değerlerin "demokratik normlar" ve "sosyal değerler" (Skrobacki, 2005: 450) olduğu ileri sürülmüştür. Bu değerlendirmeler Avrupa entegrasyonuna ilişkin bir tür rasyonaliteyi ifade etmektedir. Bu makale, Avrupa entegrasyonuna ilişkin bu rasyonaliteyi sorgulamayı, Avrupa entegrasyonunun bir sermaye projesi olarak oluşumunu ve küreselleşme, entegrasyon ve genişleme ekseninde dönüşümünü tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

Makalede temel olarak, Avrupa entegrasyonunun niteliğine ilişkin çeşitli yaklaşımlar ortaya konulmakta, entegrasyonun bir sermaye projesi olarak Batı Avrupa'da bütünleşik bir kapitalizm yaratma girişimi olarak ortaya çıktığı saptaması yapılmaktadır. Bununla birlikte, Avrupa entegrasyonunun, projenin başlangıcından itibaren genişleme iddiasında olmadığı, fakat sermayenin uluslararasılaşma, merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimlerine paralel bir biçimde küreselleşme-entegrasyon ilişkisi çerçevesinde genişlemeye yöneldiği iddia edilmektedir.

Bir Sermaye Projesi olarak Avrupa Entegrasyonu

AB ile ilgili literatürde Avrupa entegrasyonu ile ilgili farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımlar içerisinde kabaca iki eğilimden söz edilebilir. Bunların ilki, Avrupa entegrasyonunu bir *idea* olarak ele alır. Bu yaklaşım çerçevesinde yapılan çalışmalar, bir federasyon fikrine ya da *Avrupa Birleşik Devletleri* tasarısına, küresel bir aktör olarak Avrupa entegrasyonunun rolüne (González, 1999; Molchanov, 2005; Skrobacki, 2005; Howorth, 2010; Capello ve Perucca, 2015) ve demokratik ve sosyal değerlere dayanan bir "Avrupalı kimliği"nin önemine (Habermas ve Derrrida, 2003; Skrobacki, 2005; Zielonka, 2006) dair tartışmalara odaklanmaktadır. Juncker'in ifadeleri de bu tür yaklaşımların tipik bir tezahürüdür. Bu değerlendirmeler, Avrupa

---

[3] Konuşmanın tamamı için bkz. European Commission Press Release Database, *http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-17-3165_en.htm*

entegrasyonunu *ideal* bir entegrasyon örneği olarak ortaya koymakta ve bir *değerler Avrupası* tariflemektedir.

Bu yaklaşımın aksine, ikinci bir grupta değerlendirilebilecek diğer bir yaklaşım ise, Avrupa entegrasyonunu *çelişkili bir proje (a contradictory project)* olarak ele alır. Bu yaklaşım Avrupa projesinin, başlangıcından bu yana entegrasyonun kapsamına, sınırlarına ve hedeflerine dair birtakım çelişkileri içerisinde barındırdığı vurgusunu yapar. Bu çelişkiler, AB içerisindeki ulusal egemenlik sorunundan Avrupa entegrasyonunun sınırlarına (Agnew, 2003; Hansen, 2004), birlik içerisindeki eşitsizliklerden (Manic, 2008), bazı Avrupa ülkeleri arasındaki emperyalist rekabete (Bonefeld, 1998; Callinicos, 1998) ve Avrupa projesinin yayılmacı karakterine (Carchedi ve Carchedi, 1999; Carchedi, 2001; Gowan, 2002; Hansen, 2004) kadar götürülebilir. Bu yaklaşım aynı zamanda, Avrupalı ulusları bir araya getiren birtakım tarihsel zorunlulukları da (imperatives) (Anderson ve Hall, 1961; Judt, 1996) gündeme getirmektedir. Bu grup içerisinde değerlendirilen çalışmaların Avrupa projesine yönelik eleştirel bir pozisyona sahip olduklarını da belirtmek gerekir.

Avrupa entegrasyonunun bir *idea* mı yoksa bir *proje* mi olduğu sorusu, AB üzerine yapılan çalışmalar açısından temel bir ikilem olmuştur. Bu çalışma Avrupa entegrasyonunu bir sermaye projesi olarak ele almakta ve entegrasyona ilişkin çelişkileri kapitalizmin iç çelişkileri olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede, Avrupa entegrasyonunun oluşumuna kısaca değinmeye çalışalım.

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT), 1950 yılında Belçika, Batı Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda *-Altılar (the Six)-* tarafından, savaşın temel hammaddeleri olan kömür ve çelik için bir tek pazar (single market) oluşturmak amacıyla kurulmuştu. Çelik üretimindeki dalgalanmalar ile savaş ve kriz nedeniyle yıllar içerisinde çeliğe yönelik talebin ve sanayi için enerjinin temel kaynağı olan kömüre duyulan ihtiyacın artması, bu stratejik kaynakların üretim ve tüketimini kontrol altına almak için altı Batı Avrupa ülkesini bir araya getirmişti. Bu ülkeler daha sonra tek pazarı, diğer mal ve hizmetleri de kapsayacak biçimde genişleterek, 1957 yılında Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kurdular. AET, söz konusu ülkeler için bir ortak pazar *(common market)* ve gümrük birliğini *(customs union)* hedeflemekteydi. Zira AET, hem üye ülkeler arasındaki ticarette gümrük vergisini kaldırdı hem de AET sınırları içerisine giren mallara yönelik tek gümrük tarifesi (single external tariff) uygulamaya koydu. 1968'de, Avrupa Komisyonu'nun önerisiyle Avrupa Konseyi tarafından uygulamaya konan ortak gümrük tarifesi (common customs tariff) ile Topluluk bir ticaret bloğu haline geldi. AET'nin temel hedefi, meşhur dört özgürlüğü *(four freedoms)* -malların, hizmetlerin, sermayenin ve işgücünün serbest dolaşımını- sağlayacak bir tek pazar (single market) yaratmaktı. Kısacası Avrupa projesi, başlangıcı itibariyle sözü edildiği gibi demokratik ve sosyal değerlere değil, tamamen ekonomik değerlere, yani piyasa değerlerine dayanmaktaydı.

Tony Judt birlik olma sürecinin bir *idea* olmadığını, bu sürecin Avrupalı güçler arasındaki rekabetin, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın inşasının gerekliliğinin, soğuk savaş geriliminin ve Bolşevizm korkusunun yarattığı bir zorunluluk (imperative) olduğunu öne sürer (1996: 3-30). Benzer bir şekilde Perry Anderson ve Stuart Hall de Avrupa'nın, entegrasyon sürecinde pozisyon almak zorunda kaldığı tarihsel zorunluluklara vurgu yapmışlardı. Savaş sonrası dünyasının birbiriyle ilişkili dört temel meselesine işaret etmişlerdi: "Sovyetler Birliği'nin yükselişi, ABD'nin buna yönelik tepkisi, az gelişmiş ülkelerin ortaya çıkması ve Avrupa'nın değişimi" (1961: 1). Soru şuydu: Avrupa bu tablo içerisinde nasıl bir pozisyon alacaktı? Savaşın yıkıcı sonuçlarının üstesinden gelinmesi, Avrupa ekonomisinin canlandırılması ve Avrupa'nın yeniden inşası açısından Marshall Yardımı (ki önemli miktarda askeri yardımı içeriyordu) somut bir alternatif olarak ortaya çıkmıştı. Anderson ve Hall'e göre, ABD yardımları ve yatırımları ile gelen ekonomik iyileşme süreci, ortak pazarın (common market) yarattığı avantajlar ve şirketler arası anlaşmalar ile kartel anlaşmalarının (inter-enterprise and cartel agreements) artışı Avrupa için, "içsel Amerikanlaşma" (internal Americanization) anlamına geliyordu (1961: 4-6). Diğer bir ifadeyle, Avrupa'nın somut alternatifi, komünist tehlikeye karşı serbest piyasa ekonomisini ABD yardımları ve NATO sayesinde yeniden ayağa kaldırmaktı.

Tarihsel zorunluluklar göz önüne alınarak değerlendirildiğinde Avrupa projesinin oluşumunun, bir ortak pazar oluşumu yani bölgesel bir ekonomik entegrasyon olduğunu belirtmek gerekir. Bununla birlikte, ortak pazarın bir tür siyasal entegrasyon ve bir savunma topluluğu (a defence community) yaratabileceği öngörülüyordu. Avrupa projesinin kurucu babası olan Fransız devlet adamı Robert Schuman, kömür ve çeliğin üretim ve tüketiminin kontrolünü sağlamak için bir "ortak Yüksek Otorite"nin (common High Authority)[4] gerekliliğini vurgulamıştı. Bu nedenle, projenin diğer kurucu babası olan Jean Monnet'den esinlendiği "Avrupa federasyonu" fikrini benimsemişti. AET'nin kurumsal yapısı da siyasal entegrasyon için önemli girişimleri içermişti. Ancak Topluluk tek bir siyasal varlık ya da bir federasyon haline gelemedi. Schuman'ın bir savunma topluluğu yaratma girişimleri de çeşitli engellerle karşılaştı. 1952'de kurulan Avrupa Savunma Topluluğu (European Defence Community) ve 1954'te kurulan Batı Avrupa Birliği (Western European Union) gibi tek bir askeri güç yaratma girişimleri sonuçsuz kaldı. Fakat bu, üye ülkelerin tek bir askeri güç olarak hareket edemedikleri anlamına gelmiyordu. Topluluk'un askeri anlamda NATO ile bütünleştiği söylenebilir.[5] NATO, Avrupa

---

[4] Ortak Yüksek Otorite ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Avrupa entegrasyonunun kurucu metni olarak bilinen *9 Mayıs 1950 Bildirgesi.*

[5] NATO ile kurulan ilişkide istisnai bir dönem olarak 1960'lı yıllarda Fransa ile NATO arasındaki gerilimden söz etmek gerekir. De Gaulle NATO'yu, Birleşik Krallık'ı silahlandırmak ve Avrupa üzerinde güç kurmaya çalışmakla suçluyordu. Bu nedenle Birleşik Krallık'ın olası AET üyeliğine karşı çıkıyordu. Gerilimin esas sebebinin ise, Fransa ve ABD arasında yaşanan nükleer silahlanma yarışı olduğunu belirtmek gerekir. Nihayetinde Fransa 1966'da NATO'nun askeri kanadından çekilme kararı aldı. 1990'lı yıllar itibariyle NATO'nun askeri operasyonlarına yeniden katılmaya başlayan Fransa'nın NATO'ya tamamen dönüşü ise 2009 yılında gerçekleşti.

entegrasyonunun koruyucusu ilan edilmişti. NATO ile Avrupa entegrasyonu arasındaki bu ilişki Topluluk'un genişleme süreçleri ile NATO genişlemeleri arasında da bir paralelliğin kurulmasını sağlamıştı. Topluluğa üye olan yeni ülkelerin hemen öncesinde veya sonrasında NATO'ya üye olması bu birlikteliğin açık bir ifadesiydi. Şunu da belirtmek gerekir ki NATO ve Avrupa entegrasyonu arasındaki bu ilişki, NATO'dan bağımsız bir Avrupa ordusu kurulmasının önündeki en büyük engel olmuştur.

Avrupa entegrasyonu bir siyasal ve askeri birlik haline gelemese de 1950'lerin ve 1960'ların ekonomik canlanma döneminde büyük bir kapitalist birlik haline gelmeyi başarmıştı. Avrupa Ekonomik Topluluğu, Ortak Pazar ve Gümrük Birliği oluşturmasının yanı sıra, 1962 yılında uygulamaya başladığı Ortak Tarım Politikası (Common Agricultural Policy) ile de önemli bir ekonomik entegrasyon sağlamıştı. Diğer bir deyişle Avrupa entegrasyonu, Batı Avrupa'da bütünleşik (integrated) bir kapitalizm yaratmıştı. Bilindiği üzere, Avrupa kapitalizmi emperyalist rekabetin neticesinde 20. yüzyılın ilk yarısı içerisinde iki dünya savaşına neden olmuştu. Bu savaşların, Avrupa kapitalizmi açısından iki temel sonucu ortaya çıkmıştı. Bunlardan biri, ABD kapitalizminin Avrupa karşısında üstün bir konum elde etmiş olmasıydı. Diğeri ise dekolonizasyon süreci olarak da ifade edilen, sömürgelerin birer bağımsız ulus devlete dönüşmesi ve buna bağlı olarak da emperyalizmin niteliğinin değişmesiydi. Avrupa kapitalizmi açısından savaş sonrası dönemin öncelikli hedefi, piyasa ekonomisini canlandırarak rekabet gücünü yeniden kazanmaktı. Avrupa içi ticaretin önündeki gümrük engellerinin kaldırılması, Avrupa sanayisi için hayati önem taşıyan bazı ürünlerin üretiminin kontrol altına alınması, ortak gümrük tarifesi ve Ortak Tarım Politikası gibi ekonomik entegrasyon girişimleri tam da bu hedefi gerçekleştirmeye yönelikti.

Avrupa kapitalizmini bütünleşmeye iten başka önemli bir faktör de savaşların Avrupalı emekçiler üzerindeki yıkıcı etkilerinin Avrupa'daki komünist hareketleri güçlendirmiş olmasıydı. Sovyetler Birliği'nin Avrupalı emekçiler için bir alternatif olarak varlığının yanı sıra, İtalya ve Fransa gibi ülkelerin komünist partileri savaşın hemen sonrasında iktidarı elde edebilecek bir desteğe sahip olmuşlardı. Dolayısıyla komünizm tehdidi, Avrupa kapitalizmi açısından salt bir Sovyet tehdidi olmanın ötesindeydi. Avrupa entegrasyonu bu açıdan, ortak düşmana (komünizme) karşı birleşmenin somut bir ifadesiydi. Bununla birlikte Avrupa entegrasyonunun, Avrupa içerisindeki emperyalist rekabeti kontrol altına alma çabasının bir sonucu olduğu da söylenebilir. Söz gelimi Alman ilerlemesini durdurmak ve Almanya'yı silahsızlandırmak öncelikli bir gündem haline gelmişti. Avrupa içi rekabetin bir birlik içerisinde kontrol altına alınması da Avrupa kapitalizminin yeniden yapılanma sürecinin önemli ayaklarından birini oluşturmuştu.

Avrupa kapitalizmi açısından savaş sonrasının bir diğer temel meselesi ise, kolonilerin siyasal bağımsızlıklarını elde etmeye başlamalarıydı. Daha açık bir

şekilde ifade etmek gerekirse sorun, Avrupa'nın emperyalist güçlerinin eski kolonileri ile ilişkilerini yeniden kurgulama sorunuydu. Avrupa'nın emperyalist güçleri, dekolonizasyon sürecinde eski kolonileri için yeni bir bağımlılık ilişkisini yatırım ve borç gibi ekonomik araçlarla hali hazırda inşa etmiş durumdaydılar. Fakat bundan böyle eski emperyalist rakipler, eski kolonileri tek bir blok olarak sömüreceklerdi (Carchedi ve Carchedi, 1999: 122). Avrupalıların bu yeni tip emperyalizmi, yeni ticaret kurallarına ve *Altılar*'ın (the Six) eski kolonilere yönelik oluşturdukları Kalkınma Fonu'na dayanıyordu (Anderson ve Hall, 1961: 12-3). Kısacası, Batı Avrupa'da bütünleşik bir kapitalizm yaratma projesi olarak ortaya çıkan Avrupa entegrasyonu, kısa sürede önemli düzeyde bir ekonomik entegrasyon sağlamış, bir ticaret bloğu haline gelmişti.

Küreselleşme ve Entegrasyon

Batı Avrupa'nın ekonomik entegrasyonu, dünya ekonomisinin uluslararasılaşma süreci açısından önemli bir bölgesel entegrasyon girişimiydi. Avrupa entegrasyonu üye ülkelere, bir taraftan ticaretin önündeki ulusal engelleri (gümrük vergilerini) kaldırarak bölgesel ticarette, diğer taraftan bir ticaret bloğu olduğu ölçüde de uluslararası ticarette avantajlı bir konum sağlamıştır. Bu avantajlı konum Batı Avrupa'da, şirketler arası anlaşmalar ile kartel anlaşmalarında ciddi bir artışı da beraberinde getirmişti (Anderson ve Hall, 1961: 5). Bu artış, dünya ekonomisinin uluslararasılaşma ve tekelleşme sürecini de hızlandırmıştır. Dünya ekonomisinin savaş sonrası 1970'lere kadar süren canlanma döneminde Avrupa entegrasyonu önemli bir kapitalist blok haline gelmiş ve rekabet gücünü yeniden kazanmıştı. 1970'lerin krizi gıda ve petrol fiyatlarında önemli bir artışa neden olmuş, dünya ticaretini olumsuz etkilemişti. Bu dönem aynı zamanda, dünya ekonomisi açısından bir yeniden örgütlenme sürecine ve yeni bir rekabet döneminin de başlangıcına tekabül eder. *Küreselleşme* olarak adlandırılan bu sürecin Dünya ekonomisinin uluslararasılaşma sürecinde yeni bir aşamayı ifade ettiği öne sürülmüştür. Bununla birlikte küreselleşmenin, dünyanın ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel açılardan entegrasyonunu sağladığı iddia edilmiştir.[6]

Küresel dönemde sermayenin, metaların ve işgücünün hareketliliğinde küresel düzeyde ciddi bir artış olduğu, bununla birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmenin de dünya üzerinde farklı siyasal, sosyal ve kültürel deneyimlerin etkileşimini hızlandırdığı açık bir gerçektir. Fakat dünyanın ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel entegrasyonu bir illüzyondan ibarettir (Petrella, 1998: 56). Bu illüzyon, küresel dönemdeki ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin üzerini örten ideolojik bir söylem olmaktan öte bir şey değildir.

Küreselleşme ve entegrasyon tartışmasını, dünya ekonomisinin küreselleşme eğilimi içerisinde olduğu iddiası üzerinden biraz açmaya çalışalım. Küreselleşme tartışması açısından öncelikle şu sorunun sorulmasında fayda var: İddia edildiği

[6] Bkz. Held vd. (1999)

gibi dünya ekonomisinin uluslararasılaşma sürecinde yeni bir aşama olarak küreselleşmeden söz edebilir miyiz? Soruyu şöyle de sorabiliriz: Dünya ekonomisi açısından *yeni* olan nedir? David Ruccio (2003), dünya ekonomisinin küreselleştiği iddiasına yanıt olarak yeni yüzyılın başlangıcını, 1870-1913 arası dönem ile karşılaştırır ve ekonominin uluslararasılaşmasının yeni bir fenomen olmadığını belirtir. Aksine, her iki dönemde de "uluslararası ticaret, finans, üretim ve göç" göstergelerinde benzer bir artışın söz konusu olduğunu vurgular (Ruccio, 2003: 78-9). Bu durumda, bugün küreselleşme olarak ifade edilen dönüşümün, uluslararası ekonomik faaliyetler açısından bir ölçek meselesi olmadığı anlaşılıyor. Bugün açısından kabaca 1970'lerden bu yana *yeni* olan, ulusaşırı şirketlerin sayısının ve büyüklüğünün, hizmet sektörüne dayanan faaliyetlerin uluslararasılaşma düzeyinin, sermaye akışlarının ve IMF ve Dünya Bankası gibi ulusal finansal piyasaları düzenleyen ve liberalleştiren küresel finansal kuruluşların rolünün ciddi biçimde artmış olmasıdır (Ruccio, 2003: 80).

Dünya ekonomisinin küreselleşme eğiliminin iki temel düzeyde tartışıldığını söyleyebiliriz. Bunlardan biri üretimin küreselleşmesi, diğeri ise finansın küreselleşmesidir. Üretimin küreselleşmesi, doğrudan yabancı yatırımların (FDI) ve ulusaşırı ya da çok uluslu şirketlerin sayısının artmış olmasıyla açıklanırken; finansın küreselleşmesi, finansal akışların artışı ve küresel finansal kuruluşların finansal piyasalar üzerindeki hegemonik rolü üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır. Fakat üretimin ve finansın iki ayrı düzeyde tartışılıyor olması bile bu tartışmayı sorgulamayı gerektirir. Nitekim doğrudan yabancı yatırımların, ulusaşırı şirketlerin, finansal akışların ve küresel finansal kuruluşların hem üretime hem de finansal piyasalara etki edebildiğini belirtmek gerekir. Başka türlü ifade etmek gerekirse, üretim ve finans birbirlerinden bağımsız faaliyetler değildir.

Küreselleşme savunucuları sermaye akışlarını (capital flows), ki özellikle doğrudan yabancı yatırımları, dünya ekonomisinin küreselleşme eğilimi içerisinde olduğuna dair bir kanıt olarak sunarlar. O halde şu soruyu sormak gerekir: Sermaye akışları ne ölçüde dünya ekonomisinin küreselleşmesine yol açmıştır? Linda Weiss (1997) sermaye akışlarının bir küreselleşme eğilimi yarattığı iddiasına itiraz eder. Weiss'a göre, (1) doğrudan yabancı yatırımların önemli bir bölümünün hizmet sektörü gibi "üretken olmayan" sektörlere yoğunlaşması, (2) yine önemli ölçüde sermaye akışının şirket birleşmelerine ve satın almalara yani mevcut girişimlere yönelik oluşu ve (3) portföy akışları gibi kısa vadeli yatırımların, uzun vadeli yatırımlara göre daha fazla artış gösteriyor olması, doğrudan yabancı yatırımların dünya ekonomisinde bir küreselleşme eğilimi yarattığı iddiasının bir yanılgıdan ibaret olduğunu gösteriyor (1997: 8-9). Riccardo Petrella (1998) da 1970lerden bu yana sermaye akışlarında ciddi bir artış olduğunu kabul etmekle birlikte dünya ekonomisinde bir küreselleşme eğilimi olduğunu reddeder. Ona göre sermaye akışları, Japonya ve Asya Kaplanları olarak da bilinen Hong Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan'dan oluşan blok, Batı

Avrupa ve ABD arasında yoğunlaşmakta ve böylelikle bir üçlü bloklaşma (the Triad) eğilimi göstermektedir. Dünya genelinde doğrudan yabancı yatırımların yüzde 80inden fazlası Kuzeyin en zengin bu üç bölgesi içerisinde yoğunlaşmıştır (Petrella, 1998: 50). Sermaye akışlarının üçlü blok içerisinde yoğunlaşmış olması yaygın kanının aksine, sermayenin öncelikli olarak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yönelmediğini göstermektedir. O halde sermaye akışlarının dünya ekonomisinde bir küreselleşme eğilimi yaratmadığını, fakat sermayenin küresel dönemde belirli bölgelerde yoğunlaştığını söyleyebiliriz.

Küreselleşme savunucularının sermaye akışları ile birlikte ekonominin küreselleştiğine ilişkin sundukları bir diğer kanıt ise ulusaşırı ya da çok uluslu şirketlerin sayısının ve dünya ekonomisindeki rolünün artmış olmasıdır. Fakat bu durum küreselleşmeden ziyade, ekonomide tekelleşme düzeyinin artmış olduğuna (Petrella, 1998; Foster, 2002) ve oligopolcü piyasa yapısının güçlendiğine (Petrella, 1998) işaret eder. Çok uluslu şirketler iki veya daha fazla ülkede üretim, dağıtım, yatırım, araştırma ve geliştirme gibi muhtelif ekonomik faaliyetlerde bulunan, birleşme ve satın almalar (mergers and acquisitions) ile büyüyen ve faaliyet gösterdikleri sektörde tekelleşme eğilimi içerisinde olan şirketlerdir. Söz konusu şirketlerin uluslararası piyasalardaki gücü oligopolcü piyasa yapılanmasına yol açar. Bu şirketlerin bazılarının yıllık toplam satışları, pek çok ülkenin gayrı safi milli hasılasını dahi aşmaktadır.[7] Bu nedenle bu şirketlerin, yalnızca uluslararası piyasaları değil aynı zamanda hükümetleri de kontrol altına aldıkları iddia edilmektedir. Tam da bu açıdan çok uluslu şirketlerin, IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi küresel kuruluşlar ile birlikte dünya düzenini yönlendiren esas kurumlar oldukları ve ulus devletin küresel dönemde işlevini yitirdiği öne sürülmektedir. Çok uluslu şirketlerin ve küresel kuruluşların dünyanın hemen hemen her bölgesine nüfuz edebilen bir güce sahip oldukları her ne kadar aşikâr olsa da bu, ulus devletin sonu anlamına gelmemektedir (Weiss, 1997; Petrella, 1998; Wood, 1999 ve 2003; Foster, 2002; Yeldan, 2009; Akbulut, 2013). Ulus devlet aksine, küresel dönemde de işgücü hareketliliğinin kontrolünü ve sermayenin serbest dolaşımı için gerekli sosyal düzenin devamlılığını sağlayan esas kurum olma niteliğini korumaktadır.

Bu durumda sermaye akışlarının ve çok uluslu şirketlerin sayısındaki artışın, bu kuruluşların küresel finansal kuruluşlar ile birlikte uluslararası piyasaları yönlendiren hegemonik bir güce sahip olmasının ve dünya ekonomisinin yükselen finansallaşma düzeyinin, dünya ekonomisinde bir küreselleşme eğilimi ya da küresel entegrasyon yaratmadığı, ancak kapitalizm içerisinde bir "*farklılaşma*"yı ifade ettiği öne sürülebilir (Akbulut, 2013: 165). O halde dünya ekonomisi açısından yeni dönemi küreselleşme olarak değil, fakat *küresel kapitalizm* (Petrella, 1998; Wood, 1999; Akbulut, 2013) olarak değerlendirmek daha anlamlı olacaktır.

Küresel entegrasyon iddiasının, küresel düzeyde paranın ve metaların dolaşımı

[7] Bkz. Greer ve Singh (2000)

ve tüketimi açısından ise bir gerçekliği ifade ettiği söylenebilir. Nitekim küresel kapitalizm, para ve meta ile dünyanın her köşesine nüfuz edebilmesi sayesinde varlığını sürdürmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ve ulaşımın küresel dönemdeki gelişimi paranın (özellikle finansallaşma biçiminde) ve metaların dolaşımını büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Bu da popüler kültürün bir parçası olan küresel bir tüketim kültürü yaratmıştır. Bu anlamda dolaşım ve tüketim düzeyinde bir küreselleşmeden söz edilebilir, fakat bu üretimin küreselleştiği anlamına gelmez. Bunun yanı sıra, (1) "sanayileşmiş ekonomilerin üretiminin yaklaşık %90'ının hala iç pazara yönelik olması", (2) üretimin ve yatırımın "Kuzey-Güney ayrışması" temelinde Kuzey'de yoğunlaşması ve (3) bir bölgeselleşme eğilimi olarak bölge içi ticaretin yaygınlaşması, üretim düzeyinde bir küreselleşmeden söz edilemeyeceğini göstermektedir (Weiss, 1997: 11).

Kapitalizmin küresel dönemde iki temel eğilim üzerinden örgütlendiği söylenebilir. İlk olarak, küresel kapitalizmin belirgin bir özelliği olan bölgeselleşme eğiliminden söz etmek gerekir. Üretim ve yatırımın küresel dönemde bölgesel bloklar içerisinde yoğunlaşmış olduğunu belirtmiştik. Bu eğilime uygun bir biçimde, Avrupa Birliği, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN), Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (CEFTA), Orta ve Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR) gibi bölgesel entegrasyon girişimlerinin sayısı küresel dönemde hızla artmış ve dünya ekonomisi içerisinde güçlü bölgesel bloklar oluşmaya başlamıştır. Bu girişimlerin temel amacının bölgesel kalkınma sağlamak ve küresel düzeyde rekabet gücü elde edebilmek olduğu söylenebilir. Fakat sözü edilen bölgesel blokların, homojen bloklar olduğunu söylemek pek de mümkün değildir. Diğer bir ifadeyle, kapitalizmin eşitsiz gelişiminin temel bir sonucu olan kapitalist hiyerarşi bu blokların içerisinde belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Söz gelimi, AB içerisinde Almanya'nın, NAFTA içerisinde ABD'nin birer emperyalist güç olarak blok içerisinde hegemonik bir role sahip olduklarını belirtmek gerekir. Bölgesel bloklaşma, küresel dönemin yeni emperyalizminin yeni rekabet biçimlerine işaret etmesi bakımından da önemlidir.

Küresel kapitalizmin diğer temel eğilimi ise yayılma eğilimidir. Yeni emperyalizm olarak da ifade edebileceğimiz bu yayılmacılığın belirgin niteliği, sermayenin yeni örgütlenme biçimini ifade eden yeni piyasa kurallarını dünyanın her köşesine yayabilmekteki başarısıdır. Yeni piyasa kuralları, ekonominin liberalleşmesi, kamu sektörünün özelleştirilmesi, esnek ve güvencesiz çalışma, ücretlerin ve sosyal refah harcamalarının düşürülmesi olarak özetlenebilecek olan neoliberal ekonomi politikalarını ifade eder. Küresel dönemin yeni emperyalizminin bir diğer özelliği ise, emperyalist devletlerin, az gelişmiş ülkeleri IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşların baskısıyla yapılandırması ve onları yine bu kuruluşlar aracılığıyla borçlandırmasıdır. Emperyalizmin çoğunlukla ekonomik araçlarla az gelişmiş ülkeleri bağımlı hale getirmesi yeni emperyalizmin tipik

özelliğidir. Üstelik, IMF uyum paketleri, Dünya Bankası reformları ya da yeni ticaret anlaşmaları, az gelişmiş ülkelerde çoğunlukla yerli aktörler eliyle uygulanmıştır. 1970'lerin sonlarında dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk her ülkede farklı ölçüde hissedildi. Bunun sonucu olarak, gelişmekte olan ülkelerin kapitalist sınıfları, gelişmiş dünyadakine benzer çözümler aramaya başladı. Bu bağlamda, her ülkenin uluslararasılaşmış kapitalist sınıfları, dünya pazarına daha fazla entegre olmanın onlar için avantajlı olacağı varsayımıyla söz konusu uluslararası kurumların kendi ülkelerine nüfuz etmelerini desteklemişlerdir. Benzer şekilde, az gelişmiş ülkeler de küreselleşen sermayenin kişilik dışı dinamiklerinden azade olmamıştır. Bu ülkelerde, bu dönüşümler bizzat devlet eliyle yürütülmektedir.

Küresel kapitalizmin bölgeselleşme ve yayılma biçiminde örgütlenmesi bir *entegrasyon* söylemi ile kendini var etmiştir. Bölgeselleşme girişimlerinin hem bölge içerisinde entegrasyonu hem de ulusal piyasaların bölgesel bir blok halinde küresel piyasalar ile entegrasyonunu sağladığı varsayılmıştır. Bununla birlikte, neoliberal piyasa kurallarının benimsenip uygulanmasının, küresel entegrasyonun bir önkoşulu olduğu sıklıkla vurgulanmıştır. Bu bağlamda bölgesel entegrasyon girişimlerinin, az gelişmiş ülkelerin küresel kapitalizme eklemlenmesinin temel bir mekanizması olduğunu da belirtmiş olalım. Dolayısıyla kapitalizmin bölgesel ve küresel düzeyde yayılması ve neoliberal piyasa kurallarını tüm dünyaya ihraç etmesi, küreselleşme-entegrasyon ilişkisi çerçevesinde anlam kazanmaktadır.

Küreselleşme-entegrasyon ilişkisi, Avrupa projesi açısından da son derece belirleyici olmuştur. Avrupa projesi, küreselleşme-entegrasyon ilişkisi çerçevesinde genişlemeyi (yayılma) gündemine almıştır. Avrupa entegrasyonu, Batı Avrupa'da 1950'lerin ve 1960'ların ekonomik canlanma döneminde büyük bir kapitalist blok haline gelmişti. 1970'lerin krizinin olumsuz etkilerine rağmen Batı Avrupa, sermayenin yoğunlaştığı ve merkezileştiği dünyanın en zengin üç bölgesinden biri haline gelmeyi başarmıştır. Avrupa Topluluğu[8], küresel kapitalizmin en büyük bölgesel bloklarından biri olmuştur. Topluluk hem Avrupa'nın diğer bölgelerine genişleyerek hem de dünyanın geri kalanı ile ortaklık anlaşmaları (association agreements) ve serbest ticaret anlaşmaları yoluyla ilişkiler kurarak etki alanını olabildiğince genişletmiştir. Küresel dönemde bölgesel entegrasyonun yeni bir işlev kazanmış olması, Topluluk'un Avrupa'nın diğer bölgelerine genişlemesini tetiklemiştir. Her genişleme kendine özgü koşullar içerisinde gerçekleşmiş olsa da AB genişlemeleri, kapitalizmin 70'lerin krizinden çıkış yolları aradığı ve yeniden yapılandığı bir dönemin ürünüdür. Bu aynı zamanda, Avrupa projesinin başlangıcından itibaren genişlemeyi hedefleyen bir entegrasyon projesi olmadığını da ortaya koymaktadır.

---

[8] 1967'de uygulamaya konulan Füzyon Antlaşması (Merger Treaty) ile Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT), Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET veya Euratom) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) için tek bir konsey ve tek bir Komisyon kurulması kararlaştırılmış ve bu Topluluklar, ortak bir adla Avrupa Toplulukları ya da Avrupa Topluluğu (AT) olarak anılmaya başlanmıştır.

Avrupa Entegrasyonunun Dönüşümü: Derinleşme ve Genişleme

Avrupa'da savaş sonrası yeniden yapılanma sürecinde, ABD yardımları ve ekonomik entegrasyon çabaları ile bir ekonomik canlanma dönemi yaşanmıştı. Bu dönem, dünya genelinde de ticaret hacminin genişlediği ve ekonomik büyümenin yaşandığı bir dönemdi. Fakat 70'lerin krizi gıda fiyatlarının yükselmesine, büyüme hızında yavaşlamaya ve kar oranlarının düşmesine neden olmuştu. Krizin etkisiyle Avrupa'da yatırımlar ve üretkenlik azalmış, enflasyon ve işsizlik artmış, Avrupa'nın uluslararası rekabet gücü azalmıştı (Tsoukalis, 1993: 36).

Avrupa Topluluğu krizin emareleri henüz ortaya çıkmışken bir yeniden örgütlenme programını tartışıyordu. 1969 Lahey Zirvesi'nde Fransa Cumhurbaşkanı Georges Pompidou'nun "*Triptique"* diye ifade ettiği "tamamlama, derinleşme ve genişleme" programı, özellikle Ortak Tarım Politikası'nın finansmanı açısısından Ortak Pazar'ın tamamlanmasını, yeni bir para politikası oluşturmak için derinleşmeyi ve üyelik başvurusu yapan Birleşik Krallık, İrlanda, Danimarka ve Norveç'in Topluluk'a dahil edilmesi için genişlemeyi içeriyordu (Bindi, 2012: 18). Bu program, krizin etkilerini hissettirmeye başlamışıyla birlikte krizden kurtuluş reçetesi olarak görülmeye başlandı. Topluluk'un 1973'teki ilk genişlemesini bu bağlamda düşünmekte fayda var. Nitekim Birleşik Krallık'ın Topluluk'a mali yönden katkısı dikkate değerdi (Gillingham, 2003: 82). Birleşik Krallık, İrlanda ve Danimarka'nın Topluluk'a dahil olmasıyla birlikte bir anlamda Batı Avrupa'nın entegrasyonu tamamlanmış oldu.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi kriz sonrası dönem aynı zamanda dünya ekonomisi açısından da bir restorasyon dönemiydi. Avrupa Topluluğu da krizi aşmak ve ekonomiyi canlandırmak amacıyla çeşitli çözümler üretmeye çalışıyordu. Krizin etkileri 80'ler itibariyle ciddi biçimde artış gösteren sermaye akışları, tekelleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ile birlikte aşılmaya başlanmıştı. Avrupa Topluluğu, Avrupa sanayisini canlandırmak için 1983'te Avrupa Sanayicileri Yuvarlak Masası'nı (ERT) kurdu. ERT, Avrupa Komisyonu ile Volvo, Fiat ve Philips gibi ulusaşırı şirketlerin ortak girişimiydi. Bu girişim Avrupa kapitalizminin, hükümet-şirket işbirliği çerçevesinde yeniden örgütlenmesi anlamına geliyordu. Hükümetler (sağ kanat veya sosyal demokrat) ve şirketler arasında kurulan bu "yeni uzlaşma", piyasaya dayalı bir ekonomik modeli temel alarak şirketlerin kârlarını artırmalarına olanak sağlamıştı (Tsoukalis: 1993: 68). ERT, Ar-Ge Alanında Bilgi Teknolojilerine İlişkin Avrupa Stratejik Programı'nı (ESPRIT) uygulamaya koymuş, RACE, BRITE, EUREKA gibi yine Ar-Ge faaliyetlerini ve iletişim teknolojilerini geliştirecek girişimler başlatılmıştı.

Avrupa kapitalizminin krizi aşmak ve yeniden örgütlenmek için başvurduğu esas çözüm yolu ise, çeşitli alternatif kapitalist modellere rağmen (van Apeldoorn, 2002) küresel kapitalizmin neoliberal piyasa kurallarını işletmek ve entegrasyon sürecini hızlandırmak olmuştu. Bu süreç Avrupa kapitalizminin, küresel bir kapitalist blok olarak yeniden örgütlenmesi anlamına geliyordu. Bu da Avrupa entegrasyonu açısından bir yenilenmeyi, dönüşümü gerektiriyordu. Avrupa entegrasyonunun

dönüşüm sürecini karakterize eden iki temel dinamiğin altını çizmek gerekir: Derinleşme ve genişleme. Derinleşme en açık ifadesiyle, malların, hizmetlerin, sermayenin ve işgücünün serbest dolaşımını sağlayacak olan tek pazarın (single market) tamamlanması anlamına geliyordu. Genişleme ise küresel kapitalizmin bölgeselleşme ve yayılma eğilimlerine uygun bir biçimde Avrupa'nın diğer ülkelerini bölgesel pazara dahil etmeyi ve bölgesel bir blok olarak başka pazarlara yönelmeyi ifade ediyordu.

Avrupa entegrasyonunun derinleşme süreci öncelikli olarak tek pazarın tamamlanmasının önündeki tüm engelleri kaldırmayı hedefliyordu. Bu amaçla Jacques Delors liderliğindeki Komisyon'un 1985'te Konsey'e sunmuş olduğu "İç Pazarın Tamamlanması" başlıklı Beyaz Kitap (the White Paper), 1986'da uygulamaya konulan Avrupa Tek Senedi (the Single European Act) ve 1992'de oluşturulan Ekonomik ve Parasal Birlik (EMU) entegrasyon açısından oldukça önemli değişiklikleri içeriyordu. Beyaz Kitap, malların, hizmetlerin, sermayenin ve işgücünün dolaşımının önündeki fiziki, teknik ve mali tüm engellerin ortadan kaldırılmasını hedefliyordu. Avrupa Tek Senedi ise Topluluk'un yasal ve kurumsal çerçevesinin Beyaz Kitap'taki hedeflere yönelik olarak yeniden düzenlenmesini öngörüyordu. Bu hedefler 1992'de Maastricht Anlaşması ile oluşturulan Avrupa Birliği ile somut bir nitelik kazandı.

AB, yeni yasal ve kurumsal çerçevesiyle Avrupa Tek Pazarı'nın (the European Single Market) tamamlanma sürecini hızlandırmıştı. Bu sürecin en önemli adımlarından biri parasal entegrasyona yönelik girişimlerdi. Parasal entegrasyonun sağlanması için gerekli ilk adımlar 70'lerin krizi sonrası atılmaya başlanmıştı. Bretton Woods sisteminin çöküşüyle birlikte yaşanan finansal istikrarsızlık ve kurdaki dalgalanmalar, Avrupa entegrasyonu açısından yeni bir para politikasını zorunlu hale getirmişti. Avrupa Topluluğu 1979'da kur dalgalanmaları dengelemek ve parasal krizi aşmak için Avrupa Para Sistemi'ni (EMS) ve Döviz Kuru Mekanizması'nı (ERM) oluşturdu. Bu, parasal bir birlik oluşturmak için atılmış ilk önemli adımdı. Topluluk içerisinde ortak bir para politikası oluşturmak için ise önce 1989'da Avrupa Merkez Bankaları Sistemi (ESCB) oluşturuldu. Maastricht'ten sonra oluşturulan Ekonomik ve Parasal Birlik, ortak bir para politikası ve ortak para birimi oluşturmayı başardı. 1998'de Avrupa Merkez Bankası (ECB) kuruldu. ECB ortak para politikası belirleyecek olan esas kurum işlevini görecekti. Euro'nun ortak para birimi olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte parasal entegrasyonun önemli ölçüde sağlanmış olduğu söylenebilir.

Oluşum süreci itibariyle başlangıçta kömür ve çeliğe daha sonra ise diğer mal ve hizmetlere yönelik bir ortak pazar girişimi olarak başlayan Avrupa projesinin derinleşme süreci ile birlikte bir tek pazara dönüştüğünü tekrar vurgulamış olalım. Bu açıdan entegrasyonun başından beri öncelikli hedefi olan dört özgürlüğü gerçekleştirmeye yönelik girişimlerinin somut bir nitelik kazandığı söylenebilir.

Avrupa Tek Pazarı, malların ve hizmetlerin serbest dolaşımının önündeki engelleri önemli ölçüde kaldırmayı başarmıştı. Ekonomik ve Parasal Birlik'in oluşturulması ile ortak para biriminin uygulanmaya başlanması sermayenin serbest dolaşımını hızlandırmıştı. İşgücünün serbest dolaşımını sağlamak için kurulan Schengen Sistemi[9] ile AB içerisindeki sınırlar ortadan kaldırılmıştı. Bu açıdan Avrupa entegrasyonunun, küresel kapitalizm açısından bir bölgesel pazar yaratmış olduğunu söylemek gerekir.

Avrupa entegrasyonunun dönüşümünün diğer temel dinamiğinin genişleme olduğunu belirtmiştik. AB genişlemelerinin tarihine bakıldığına, AB'nin belirlenmiş, ortak bir genişleme politikasına sahip olduğunu söylemek oldukça güçtür.[10] Fakat bu yalnızca, üye ülkelerin genişlemelere yönelik farklı tutumlar içerisinde olmalarından kaynaklanan bir şey değildir. Bu aynı zamanda her bir genişleme sürecinin değişen ihtiyaç ve zorunluluklara bağlı olarak farklı biçimlerde gerçekleşmiş olmasından kaynaklanır.

Topluluk'un Birleşik Krallık, İrlanda ve Danimarka'yı kapsayan ilk genişlemesinin, 70'lerin krizinin etkilerini aşmaya dönük bir yeniden yapılanma sürecinin ilk adımlarından biri olduğunu söyleyebiliriz. Bu genişleme, Topluluk'un 1969 Lahey Zirvesi'nde gündemine almış olduğu "tamamlama, derinleşme ve genişleme" stratejisinin ilk somut ifadelerinden birisiydi. Güney Avrupa'ya yönelik olan sonraki genişlemenin ise Topluluk açısından oldukça önemli bir dönüşümün başlangıcı olduğu söylenebilir. Nitekim Yunanistan, İspanya ve Portekiz gibi görece yoksul ülkelerin gelişmiş Batı Avrupalı ülkelerin oluşturduğu bir birliğe dahil olması, entegrasyonun yeni bir nitelik kazanmaya başladığını göstermekteydi. Fakat bu ülkelere yönelik genişleme süreci neoliberal yapısal uyum programları çerçevesinde gerçekleşti. Söz konusu ülkelerin Topluluk'a üye olmaları ile ortak pazarın çevre ekonomileri olarak önemli bir işlev kazandıklarını da belirtmek gerekir. Dahası İspanya ve Portekiz'in üyeliği Topluluk'un Latin Amerika pazarına yayılabilmesini sağlamıştı. Nitekim AB, 90'lı yılların başından itibaren Latin Amerika ülkeleri ve Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR) ile ekonomik ve ticari iş birliğini geliştirmeye yönelik anlaşmalar imzaladı.

1990'lara gelindiğinde Topluluk'un ilgisi öncelikle eski komünist bloğun parçası olan Orta ve Doğu Avrupa'ya yönelmişti. Ancak genişleme önce Kuzey Avrupa'ya

---

[9] Emeğin serbest dolaşımı meselesinin AB'nin temel çelişkilerinden biri olduğunu belirtelim. Schengen Sistemi ile emeğin serbest dolaşımının kontrolünü sağlamayı amaçlayan AB, özellikle Doğu genişlemesi sonrası önemli bir iç göç sorunu yaşamıştır. Orta ve Doğu Avrupa'nın görece yoksul ülkelerinden Batı Avrupa ve Kuzey Avrupa'nın gelişmiş ülkelerine doğru yaşanan yoğun göç, Avrupa entegrasyonunun bugünkü krizinin temel nedenlerinden biridir. Bununla birlikte, Bulgaristan, Romanya, Hırvatistan ve Kıbrıs'ın AB üyesi olmalarına rağmen hala Schengen'in dışında tutuluyor olmaları, AB'nin serbest dolaşım hakkını eşit bir biçimde uygulamadığını göstermektedir. AB bu ülkelere çifte standart uygulamaktadır.

[10] AB'nin 1993'teki Kopenhag Zirvesi sonrası aday ülkelere yönelik şart koştuğu Katılım Kriterleri dikkate alınarak, bu tarihten itibaren ortak bir genişleme politikasına sahip olduğu iddia edilebilir. Fakat Katılım Kriterleri'nin farklı adaylara farklı biçimlerde uygulandığı gerçeğinden hareketle bunun tartışılabilir bir mesele olduğunu belirtmiş olalım.

doğru gerçekleşti. Bu bir anlamda, Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) ülkelerine yönelik bir genişlemeydi. Bu genişlemeyle birlikte Avusturya, İsveç ve Finlandiya 1995 yılında Avrupa Birliği'ne üye oldular. Norveç ise 1972'de olduğu gibi 1994'te yapılan referandum sonucunda da AB üyeliğini reddetti. Avrupa projesi bundan böyle on beş ülke ile yoluna devam edecekti. Avrupa entegrasyonu, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kuruluşundan itibaren 45 yıl içerisinde Avrupa'nın önemli bir bölümünü içerisine dahil etmişti. Ancak Orta ve Doğu Avrupa entegrasyonun dışında kalmıştı. Bunun en önemli nedeni, Doğu Avrupa'nın önemli bir bölümünün Sovyetler Birliği'nin kontrolü altında olmasıydı. Sovyet bloğu dağıldıktan sonra bu bölge AB'nin ilgisini uyandırdı.

AB'nin Orta ve Doğu Avrupa'ya yönelik ilgisi, ABD dahil Batı'nın emperyalist güçlerinin eski komünist bloğa dahil olan ülkeleri yeniden şekillendirmeye yönelik projesinin bir parçasıydı. Diğer bir ifadeyle, emperyalizmin eski Sovyet bloğu ülkelerine ve eski Yugoslavya'ya yönelik yeni projesiydi. Amaç, öncelikle neoliberal piyasa ekonomisini bölgeye ihraç etmekti. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik proje, "Şok Terapisi" (Shock Therapy) olarak adlandırılmıştı (Gowan, 2002: 188). Bu proje, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine[11] dört ana adımda uygulanmıştı: "liberalizasyon, istikrar, özelleştirme ve kurumsallaşma" (Gowan, 2002: 196). AB 1990'ların başında, bu sürecin bir parçası olarak, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik genişleme (Doğu genişlemesi) sürecini başlattı. Ancak üyelik için bu ülkelere Kopenhag Kriterleri'ni (katılım kriterleri) şart koştu. Bu kriterler genel hatlarıyla siyasi, ekonomik ve yasamaya ilişkin kriterleri içermekteydi. Ekonomik kriter, neoliberalizmin sıklıkla tekrarlanan söylemlerinden biriydi: "İşleyen ve aynı zamanda Birlik içinde rekabetçi baskılara ve diğer serbest piyasa güçlerine dayanabilecek bir serbest piyasa ekonomisinin varlığı". Bu ifadeler, küresel kapitalizmin temel işleyiş mekanizmasını oldukça iyi özetlemekteydi. Sıkı bir koşulsallık (conditionality) içerisinde gerçekleşen bu genişleme süreciyle, söz konusu ülkelerde neoliberal piyasa ekonomilerinin kurulması sağlandı. Böylelikle Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, küresel kapitalizme AB pazarı içerisinde eklemlenmiş oldular.

AB'nin Doğu genişlemesi, bir kapitalist blok olarak gerçekleştirmiş olduğu en büyük genişleme hamlesiydi. Bu genişleme sonrasında Avrupa'nın büyük bir bölümü blok içerisine dahil edilmiş oldu. Fakat Ukrayna, Belarus, Moldova, Rusya gibi Doğu Avrupa ülkeleri genişlemenin dışında tutulmuştu. Benzer bir şekilde Türkiye ve Balkan ülkelerinin pek çoğunun adaylık statüsü kazanmış olmalarına rağmen hala AB üyesi olamadıkları gerçeği[12], AB genişlemelerine ilişkin temel

---

[11] Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ifadesi, 2004 ve 2007 genişlemeleri sürecinde AB'ye üye olan Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Estonya, Letonya, Litvanya, Bulgaristan ve Romanya için kullanılmaktadır.

[12] Eski Yugoslavya'nın bir parçası olan ve bugün Balkan ülkelerinden biri olarak kabul edilen Hırvatistan'ın 2013 yılında AB'ye üye olduğunu belirtelim. Hırvatistan'ın üyeliği, bir anlamda Balkan genişlemesinin başlangıcı olarak da düşünülebilir. Balkan ülkelerinden Arnavutluk, Sırbistan, Karadağ ve Makedonya Türkiye ile birlikte aday statüsüne sahiptirler. Bosna Hersek ve Kosova ise potansiyel aday konumunda bulunmaktadırlar.

bir tartışmayı da beraberinde getirmektedir. AB genişlemelerinin yalnızca üyelik vermeyi ifade etmediğini belirtmek gerekir. AB küresel dönemde farklı ülke ve bölgelerle birbirinden farklı ilişki biçimleri geliştirmiştir. Bu açıdan AB'nin farklı ülke ve bölgelerle kurmuş olduğu üç farklı ilişki biçiminden söz edilebilir.

İlk olarak AB'nin Doğu Avrupa'daki komşuları (Ukrayna, Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Gürcistan ve Moldova) ve bazı Akdeniz ülkeleri (Cezayir, Fas, Mısır, Israil, Ürdün, Lübnan, Libya, Filistin, Suriye ve Tunus) ile kurmuş olduğu ilişkiye değinelim. AB'nin bu ülkelerle kurmuş olduğu ilişki, üyelik olanağı sunmadan blok dışı geliştirilen bir ilişki biçimi olarak belirginleşmektedir. AB bu ülkelerle ekonomik ve siyasi iş birliğini geliştirmek amacıyla, Ortaklık Anlaşmaları (Association Agreements) aracılığıyla ilişki kurmuştur. İkinci olarak AB'nin, Avrupalı emperyalist güçlerin eski sömürgeleriyle kurmuş olduğu ilişkiye bakılabilir. Avrupalı emperyalist güçler, eski sömürgeleri olan Afrika, Karayip ve Pasifik ülkeleriyle dekolonizasyon dönemi sonrası bir blok olarak ilişki kurmaya başlamışlardı. Lomé Sözleşmesi (1975) bu ilişkinin en somut ifadesiydi. Bu sözleşme Avrupa Ekonomik Topluluğu ile söz konusu ülkeler arasında bazı tarım ve maden ürünlerinin gümrüksüz ticaretini kapsıyordu. Bunun yanı sıra Topluluk, Avrupa Kalkınma Fonu ve Avrupa Yatırım Bankası aracılığıyla bu ülkelere yönelik yatırımlarını artırmıştı. Topluluk'un bu ülkelerle kurmuş olduğu ilişki, Avrupalı emperyalist güçlerin eski sömürgelerin üretimi üzerinde bir kontrol mekanizması kurmalarını sağlamıştı. Son olarak AB'nin Türkiye ve Balkan ülkeleri ile kurmuş olduğu ilişkiye bakalım. AB bu ülkelerin çoğuna adaylık statüsü tanımış ve bu ülkelerin olası üyeliğini gündemine almıştır. Kuşkusuz ilerleyen yıllarda bu ülkelerin bazılarına üyelik de verilebilir. Fakat AB'nin bu ülkelere yönelik temel stratejisinin blok dışında tutarak yakın ilişki kurmak üzerinden şekillendiği söylenebilir. Nitekim AB, Türkiye ile Gümrük Birliği, Balkan ülkeleriyle de Ortaklık Anlaşmaları aracılığıyla ilişkisini sürdürmektedir.

AB'nin farklı ülke ve bölgelerle kurmuş olduğu ilişkilere yönelik yapılan tartışma, AB genişlemelerine ilişkin daha kapsamlı bir düşünme yöntemi geliştirmeyi amaçlamaktadır. Yukarıda örneklerle açıklanmaya çalışılan üç farklı ilişki biçimi AB'nin genişleme stratejilerine işaret etmesi bakımından önemlidir. Sözgelimi AB'nin, eski Sovyet bloğu ülkelerine ve eski Yugoslavya'ya yönelik genişleme stratejisini kavrayabilmek adına bu tartışma önemli ipuçları sunmaktadır. Zira AB bu ülkelerin bir kısmını üyelik çerçevesinde bloğa dahil ederken bir kısmını blok dışında tutmayı tercih etmiştir. Yine AB'nin eski sömürgelerle kurduğu ilişkinin de genişlemeler çerçevesinde düşünülebileceğini iddia etmesi bakımından önemli bir tartışmadır bu. Kısacası AB açısından genişleme fikrinin, yalnızca Avrupa'nın diğer ülkelerini bölgesel pazara dahil etmeyi değil, aynı zamanda kapitalist bir blok olarak başka pazarlara yönelmeyi de kapsadığını vurgulamak gerekir.

Sonuç

Avrupa projesinin Batı Avrupa'da bütünleşik bir kapitalizm yaratma girişimi olarak oluşumuna ve küreselleşme-entegrasyon ilişkisi çerçevesinde dönüşümüne ilişkin yapmış olduğumuz tartışma, Avrupa projesinin bir sermaye projesi olduğu vurgusunu içermektedir. Bu tartışma açısından önemli olan birkaç noktayı hatırlatmakta fayda var. Birincisi, Avrupa projesi iddia edildiği gibi demokratik ve sosyal değerler üzerine inşa edilmiş bir entegrasyon projesi olmaktan ziyade, bir kapitalist birlik oluşturma çabasıydı. İkincisi, Avrupa projesi başlangıcından itibaren genişlemeyi değil, fakat malların, hizmetlerin, paranın ve işgücünün serbest dolaşımını sağlamayı hedeflemişti. Dahası, Avrupa entegrasyonu projesinin değişmeyen esas hedefinin bu olduğunun altını çizmek gerekir. Üçüncüsü, genişleme fikri sermayenin küresel dönemde merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimlerine paralel bir biçimde bölgesel pazarı genişletme amacıyla gündeme gelmişti. Fakat Avrupa projesinin genişlemesi, bölge dışındaki pazarlara yayılma girişimlerini de içermekteydi. Son olarak, Avrupa projesinin kapitalist bir blok olarak genişlemeler, ticaret anlaşmaları, Ortaklık Anlaşmaları ve kalkınma fonları gibi mekanizmalar aracılığıyla neoliberal piyasa kurallarını özellikle Avrupa'nın diğer bölgelerine ihraç etmiş olduğunu vurgulamış olalım. Nitekim eski Sovyet bloğu ülkeleri ve eski Yugoslavya'da kapitalist bir piyasanın yeniden oluşumunun AB'ye katılım süreci çerçevesinde gerçekleştiğini hatırlayalım. Bu süreç, sözü edilen ülkelerde bir neoliberal dönüşüme yol açmıştır. Üstelik bu ülkelerdeki dönüşüm, neoliberal ideolojik söylemler çerçevesinde demokrasiye, sivil topluma ve serbest piyasa ekonomisine dönüş olarak sunulmuş, bu ülkelerin sosyalist ve komünist partileri Sosyalist Enternasyonal içerisinde ehlileştirilmiştir.

Kaynakça

Agnew, J. (2003) "Bounding the European Project", *Geopolitics Roundtable*, 10(3): 575-580.

Akbulut, Ö. Ö. (2013) "Küresel Kapitalizm ve Devlet", *Toplum ve Hekim. Türk Tabipler Birliği Yayını,* 28(3): 165-171.

Anderson, P. ve S. Hall (1961) "Politics of the Common Market", *New Left Review*, I(10): 1-14.

Bindi, F. (2012) "European Union Foreign Policy: A Historical Overview", Bindi F. ve I. Angelescu (der.), *The Foreign Policy of the European Union: Assessing Europe's Role in the World* içinde, Washington, D.C: Brookings Institution, 13-40.

Bonefeld, W. (1998) "Politics of European Monetary Union: Class, Ideology and Critique", *Economic and Political Weekly*, 33(35): 55-69.

Callinicos, A. (1998) "Contradictions of European Monetary Union", *Economic and Political Weekly*, 33(35): 70-8.

Capello, R., Perucca, G. (2015) "Openness to Globalization and Regional Growth Patterns in CEE Countries: From the EU Accession to the Economic Crisis", *Journal of Common Market Studies,* 53(2): 218-236.

Carchedi, B. ve G. Carchedi (1999) "Contradictions of European Integration", *Capital & Class,* 23(1): 119-153.

Carchedi, G. (2001) *For Another Europe: A Class Analysis of European Economic Integration*. London & New York: Verso.

Foster, J. B. (2002) "Monopoly Capital and the New Globalization", *Monthly Review,* 53(8): 1-16.

Gillingham, J. (2003) *European Integration: 1950-2003*. Cambridge: Cambridge University.

González, F. (1999) "European Union and Globalization", *Foreign Policy,* 115: 28-43.

Gowan, P. (2002) *The Global Gamble: Washington's Faustian Bid for World Dominance.* London: Verso.

Greer, J. ve K. Singh (2000) "A Brief History of Transnational Corporations", *https://www.globalpolicy.org/empire/47068-a-brief-history-of-transnational-corporations.html*, indirilme tarihi: 13 Şubat 2019.

Habermas, J. ve J. Derrida (2003) "February 15 or What Binds the Europeans Together: A Plea for Common Security Policy, Beginning in the Core of Europe", *Constellations*, 10(3): 291-7.

Hansen, P. (2004) "In the Name of Europe", *Race and Class*, 45(3): 49-62.

Held, D., A. McGrew, D. Goldblatt ve J. Perraton (1999) *Global Transformations: Politics, Economics and Culture.* Cambridge: Polity.

Howorth, J. (2010) "The EU as a Global Actor: Grand Strategy for a Global Grand Bargain", *Journal of Common Market Studies*, 48(3): 455-474.

Judt, T. (1996) *A Grand Illusion? An Essay on Europe.* New York & London: New York University.

Manic, S. (2008) "United States of Europe – Myth or Reality?", *International Conference of the Faculty of Economics Sarajevo (ICES)*, 2008: 1-11.

Molchanov, M. A. (2005) "Regionalism and Globalization: The Case of the European Union", *Perspectives on Global Development and Technology,* 4(3-4). 431-446.

Petrella, R. (1998) "Globalization and Internationalization- The Dynamics of the Emerging World Order", Boyer, R. ve D. Drache (der.), *States Against Markets-The Limits of Globalization* içinde, New York: Routledge, 45-61.

Ruccio, D. (2003) "Globalization and Imperialism", *Rethinking Marxism*, 15(1). 75-94.

Skrobacki, W. A. (2005) "The Community of Europe and Globalization", *Perspectives on Global Development and Technology*, 4(3-4): 447-464.

Tsoukalis, L. (1993) *The New European Economy: The Politics and Economics of Integration*. New York: Oxford University.

Van Apeldoorn, B. (2002) *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration.* London & New York: Routledge.

Weiss, L. (1997) "Globalization and the Myth of the Powerless State", *New Left Review*, I(225): 3-27.

Wood, E. M. (1999) "Unhappy Families: Global Capitalism in a World of Nation-States", *Monthly Review*, 51(3): 1-12.

Wood, E. M. (2003) "Globalization and the State: Where is the Power of Capital?", Saad-Filho, A. (der.), *Anti-Capitalism, A Marxist Introduction* içinde, London: Pluto, 127-142.

Yeldan, E. (2009) *On the Nature and Causes of the Collapse of the Wealth of Nations, 2007/2008: The End of A Facade Called Globalization*. Working Papers wp197, Political Economy Research Institute, University of Massachusetts at Amherst.

Zielonka, J. (2006) *Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union*. New York: Oxford University.